

Széchenyi nemzeteszmeje

S azért, mert a szebb lelkületű ember mindennek előtt hazáját imádjá, abból még nem következik, hogy keblében más nemzetűek ellen a legkisebb gyűlöletet is kelljen táplálnia. (Széchenyi)

1858. november 6. keltezéssel Széchenyi nyílt levelet írt az Akadémia Igazgatótanácsához. A levél hatalmas tiltakozás a magyar nép és nemzet nyelvének megrövidítése ellen. Ez a nyelv egyedül nem vonzódik és nem vonzódhat kifelé a birodalom határain túlra, erre a nyelvre „legbiztosabban elhagyhatja magát a dinasztia, és melyet nyesegetni annyi mint ágon ülőnek önmaga alatt fűrészelni a faágat”. Mint az Akadémia alapítója, levele végén Széchenyi kijelenti, ha a megváltoztatott alapszabályok következtében az Akadémia eltérne eredeti rendeltetésétől, ő és örökösei megvonnák az alapítvány kamatait.

Mi készítette a Döblingben tartózkodó Széchenyit a nyílt levél kidolgozására?

A Bach-korszak kormányának szándéka az volt, hogy az Akadémiába a német, esetleg a többi hazai – elsősorban szláv – nyelveket bevigye, mert így akarta elérni, hogy az Akadémia ám művelje a tudományokat, de ne kizárólag magyar nyelven. Az Akadémia fontosságát, szerepét Eötvös 1858. augusztus 2-án Széchenyinek írt levelében egyértelműen fogalmazta meg: „mily fontos maga az, hogy magyar Akadémia létezik, nemcsak a nemzeti irodalom, de főképp a nemzeti önérzet fenntartására”.

Széchenyi eszmevilágának alapját jelentette a nemzet, melyhez – úgy vélte – az út a nemzet nyelvén keresztül vezet. Ennek tudatában nem volt váratlan Széchenyi válasza a nemzeti nyelv, a magyar nemzet ellen irányuló intézkedésekre. „A magyar romok közt – úgy mond – a nemzetnek eléggé nem bámulható életerején kívül, szeplőtlen már majdnem csupán az Akadémia mutat arra, hogy nemzetünk még kioltva nincs. És most ezen utolsó, igazán magyar intézet is ki legyen sarkaiból forgatva?” – írja levelében.

Annak idején külföldi útjain szerzett benyomásai alapján szomorúan állapította meg, hogy korának haladása érintetlenül hagyja az ő nemzetét. Naplójában írja a következőket: „Mindenütt előhaladást érzek, csak Magyarország nem mozdul a helyéről. . . Magyarországon soha semmi jó nem történik: nincsen egyetértés”. Nem a nemzet szegénysége aggasztja, hiszen szegény nemzet is lehet szabad és dicső. Ő úgy látta, hogy a magyar minden nyugat-európai nép mögött elmaradt. A nemzet gazdasági viszonyait Franciaországhoz és Angliához méri. „Aki beéri annyival, hogy tán a bolgár vagy a bosnyák előtt állunk, azzal nincs dolgom” – írja 1844-ben.

Rossz érzéssel látja az erkölcsi süllyedés képeit, amely benyomásaiból alakult ki. Nem látja nyomát a társadalmi együttérzéseknek, rosszakarat, irigység, felfuvalkodottság uralkodik. Azt a szellemi erőt, mely a nemzet felemelkedésének első lépcsőjéül szolgálhat a magyar nyelv fennmaradásában, a nemzeti irodalom fejlődésében látta megtalálni. A felemelkedés Széchenyi által megjelölt útjának célja: a nemzet egész életének a nagy európai nemzetek sorába való emelése, az ősi eredeti kultúrájának megőrzésével, mellyel az emberiség erkölcsi kincseit fogja gyarapítani. Ezt a feladatot nem más népek hátrányára akarta megvalósítani, mert filozófiai felfogása szerint „egy nemzet oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó része és azon lépcsőknek egyike, melyeken az emberi nem mind magasabba emelkedhet véghivatása, a tökéletesülés felé”. Szerinte a nemzetiséghez való ragaszkodás az emberiség fejlődésének szükséges feltétele. Ezek alapján nyugodt szívvel kijelenthetjük, hogy nincs a magyar történelemben olyan államférfi, ki annyira magyar, s mégis oly egyetemes érzésű lett volna, mint Széchenyi. Megfogalmazása szerint: „Nálamnál

őszintébb és hüebb magyar egy sincs, erre esküszöm. Azért mégsem tudom felejteni – és ezt minden csepp véremben érzem –, hogy önálló, halhatatlan lelkű, szabad lény vagyok, ki előtt halandó lényem porban áll, s ezért hallgatni kell bennem a magyarnak, ha annak vágyai az igazságos emberrel jutnak ellentétbe”. Mindig az ember értékének fejlesztését tartotta egyik legalapvetőbb feladatnak. A gazdagságot sem a gazdagságért becsmérl, hanem „A gazdagság szoros kapcsolatban van ezekkel: henyesség megszűnése, industria, jobb nevelés, külföldi tapasztalás, ember nagyobb becse.” – írja a Stádiumban.

A nemzet kifejlődését a nyelv kifejlődésén keresztül látta megvalósíthatónak, pontosabban a nyelvnek nemzetalkotó erőt tulajdonított. „Az egészséges nemzetiségnek egyik fő kísérője a nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a nemzet is él”, ahogy a Hitelben ezt megfogalmazta, de vehetünk ennek igazolására egyéb példát: „Ezen ereje nyelvünknek – amelynek törzsökös eredetét Ázsia négy vizei közé állítani korántsem oly balgaság, mint azt sokan állítják – tartá fenn létünket, s azon nagy csuda, hogy a magyar annyi tenger viszontagság közepette sem olvadt össze más nemzetekkel, nem egyéb, mint a legtermészetesebb következtése nyelve erejének, amelyet idegen elgázolni nem képes”. Az anyanyelv tökéletesítését jelölte meg épp ezért az egyik legfőbb kötelességnek, mert „az által a nemzeti javak nőttön-nőnek”. A magyar nyelv fejlesztését, haladását lehetővé kell tenni, mert a nyelv értelmi és nemzeti kifejlődés leghatalmasabb rugója „Nemzetiség nélkül nekem, megvallom, minden más progressió nem kell. Erre állítok mindent. Enélkül, mondhatom, zagyalék nép leszünk, melynek talán több pénze lesz, dögbörökét talán drágábban adhatunk el.” – mondja a gróf egy 1844-i beszédében.

Jól érzékelhető az eddigiek alapján Széchenyi nemzetteremtő logikája. A nemzet felemelése és ennek első lépcsője nyelvének erősítése, az értelem növelése, a nemzeti lét biztosítása és modern nemzetté való formálás.

Az emlékeztető 1842. november 27-i, Akadémián elmondott beszédének témája a nemzeti lét, a nemzeti nyelv ügye. Beszédében kifejti: „veszély, nagy veszély fenyegeti még mindig, sőt növekedőleg fajtánk nyelvét, s ezáltal nemzetiségünket. A nyelvnek kiemelése, művelése által léphet nemzet sajátosság fényében a disznek fokára”. Viszont óva int a túlbuzgóságtól, attól, hogy a dolgok külsejét tekintsük. Igaz ugyan, hogy lelkesedés nélkül nem fejlődhet ki egyetlen nép sem, de jelenleg – mármint 1842-ben – még a lelkesedés a főszerep. Széchenyi kifejti, hogy aki magyarul beszél, az még nem biztos, hogy magyar is, mert „a szólás még korántsem érzés, a nyelvnek pergeése korántsem dobogása még a szívnek, és eképp a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is, korántsem magyar még. Nem szabad tehát erőltetni nyelvünket az idegen ajkára”. Tisztán látta a lelkesedés talaján nevelkedő, a mindenáron való nyelvterjesztés súlyos buktatóit. Ő volt az egyetlen, aki mélyre alapozott nemzetfogalom birtokában belátta, hogy a „magyar szó még nem magyar érzés... és a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi”. Nem akarta az egész országot megmagyarosítani, ezt nem tartotta megengedhetőnek sem. Magyarosítani csak magyart akarta. Helyes álláspontnak tartja saját népének pártolását, de óva int a nemzetépítés erőszakos útjától, mert csak csendes munkával látta megvalósíthatónak, csak ez teremti meg a lelki, erkölcsi, szellemi értékeket, ezt az utat tartja egyedül járhatóknak, mert a „mai öntudatra ébredt világban nem a magyarság vonzereje, hanem az iránta érzett gyűlölet nőne”.

Egyetemes gondolkodását világítja meg az a tény, hogy más népeket meg nem vet, hanem értékkel és elismer, mert „e földgömbön nem a jó olvad az aljasban, de fordítva, s minden ármány dacára: az aljas a jóban”. Széchenyi e beszéde óriási vihart kavart, szinte senki sem értett vele egyet, sem a radikális tábor, sem a fontolva haladók legtöbbször. Véleményük szerint a magyarok türelmetlensége oly kicsi, hogy nem is hasonlítható a „pánszláv” és „pángermán” agresszív nézetekkel. Széchenyi válasza erre az volt, hogy ő a magyarság részéről megtette az első lépést, most a nemzetiségeken a sor, amit viszont nekik is meg kell tenni, hiszen együtt élünk.

Politikai terve nem a soknyelvű Hunnia egy nyelvűvé tétele volt, és benne korszerű értelemben vett nemzetállam kiépítése. Tudta, hogy abban semmi veszedelem nincs az állam egységére, ha abban többféle etnikumu is a lakosság. A baj ott kezdődik, ha e népekben feltámad a modern nacionalizmus, és mind nemzeti államot akar magának, s ezzel vagy a nemzetiségi elnyomás, vagy az állam szétszakadása fog bekövetkezni. A megoldást a nemzetállam korabeli értelmezésének elutasításában látja. A „Hunnia” állam-koncepciója racionális mű az állam lényegének megfelelően. Ezzel meg tudta őrizni a nemzetiség eszményét. Állama felül áll a népek törzssalkodásán, s ezzel lehetővé teszi a népek együttélését, ha azok is úgy akarják. Széchenyi koncepciója nem volt idegen a magyaroktól, elég itt a nomád államalakulatokra gondolni. Nincs is sem a magyar, sem pedig a külföldi dokumentumokban nyoma annak, hogy a magyarok a honvisszafoglalás után bármikor más nép, nyelv ellen írtóhadjáratot folytattak volna. Magyaroknak más népekkel szembeni türelme, tapintata Európában egyedülálló, ezzel szemben számos ellenpéldát lehet felsorolni. Elég itt megemlíteni a rómaiak északról történő vallás-, nyelv- és szokásértékelését, de az újkori Angliában és Franciaországban sem volt más a helyzet. Emlékeztetni szeretnék arra, hogy a walesiek nyelve eltűnt, a bretonok is csak franciául beszélnek, ezzel szemben a XIX. század eleji Magyarország minden nemzetiség szabadon használhatja saját nyelvét.

Egyedül Széchenyinek van koncepciója a kifejlődő nemzetek békés együttélésére. Abból indul ki, hogy a népek joga nemzetiségükhöz, nyelvükhöz érthetetlen. Ezért tartja helytelennek az erőszakos magyarosítás esetleges útját, mert a „hatás ellenhatást, nyomás ellennyomást, erőlködés erőlködést szül”. „Ha mi nem ismerünk indulatos felhevültünkben józan célt és mértéket midőn magyarságunkat megkedveltetni,

terjesztieni akarjuk, miképp kívánhatunk tót–horvát–oláh–rác–németben hidegvért, mérsékletet, s igazságot viszont az ő sajátjuk védelmében”.

Elképzelése szerint az államot ésszerűsíteni kell, „mert ezáltal menthetjük meg honunkat a veszélyek legnagyobbikától, a közzavartól”. A legnagyobb akadály az, hogy nem értjük egymást. Nem az a baj, hogy a magánéletben sok nyelv használatos, „csak országos, s közdolgaink follyanak egy hangon, egy nyelven”. Ez a nyelv pedig csak a magyar lehet. Ez nem a szélsőséges nacionalista türelmetlensége. Nem azzal indokolja, hogy az állam a magyar nép állama, s nyelve ezért legyen magyar. Tudatában van annak, hogy a magyar nyelvet hivatalos nyelvvül csak akkor fogadtathatja el az ugyancsak nemzeti öntudatra ébredt többi népekkel, ha nem csinál belőle nemzetiségi kérdést. A magyar nyelv csak a népek közti érintkezést szolgálja egyszerűség okából csupán. S hogy miért a magyar nyelv, azt három érvel támasztja meg. Az *első* általános jellegű. A magyarok lakják az ország legnagyobb részét, ők vannak többen az országban, s az ő nyelvük már nagyjából hivatalos nyelvvé is vált. A *második* Széchenyinek azon érvel alapul, hogy minden nemzetet fenn kell tartani, mint abszolút létjoggal rendelkező nemzetet. Arra hivatkozik, hogy a magyar, mely ezen az országon kívül sehol hazával vagy rokonnal nem bír, elenyészik, ha nem az ő nyelve lesz a hivatalos nyelv. Az összes többi népek határainkon kívül van valóságos hazája, hol nemzetisége és nyelve biztonságban él. A *harmadik* érve rendkívüli módon jellemző. A magyarság itt a Duna völgyében hátra van a civilizáció és kultúra dolgában. Ám van valami, amivel élen jár. Ez pedig a szabad alkotmány és alkotmányos szabadság. „Mi még nemzet vagyunk, melynek zománca még kettétörve nincs” – írja a Hunniában. „Az emberiség néhány nemzete, melyek a civilizáció és tökéletesülés központját alkotják, kivívták az emberek e közös jogát, más nemzetek csak most vannak a küzdésben, mások alszanak még. Mi pedig több század óta bírjuk e kincsnek fő vázlatit . . . és már bölcsőnktől fogva sajátunk volt az a kincs, melyet más nemzetek minden áldozattal volnának megvásárolni készek”. Széchenyi egyenesen a magyarság lényegét látja a szabadság eszméjében és akaratában. De ebben látja az emberiség „legszentebb jussát” is. Kifejti, hogy a nemzetiségek anyanemzetei meg sem közelítik a szabadságnak azt a fokát, mely a magyaré, ha civilizációban meghaladják is. A nemzetiségeknek megmutatja, hogy „kívülről több világ, belülről szebb szabadság élessze a hont”. Amerika példáját állítja honfitársai elé, a korabeli népmemzetre alapított nemzetállam gondolat kizárólagos érvényének eleven cáfolatát: „Ha a szövetséges Amerika egyéb példait, helyzetünk és időkorunk nagy különbségi miatt tán nem is fogadhatjuk mindenben józanul el . . . ott nem gázol egyik a másiknak polgári sajátjában, nemzeti eredetiségében, emberi lelkében, de mindenki háborítatlan éli élte napjait, békében veszi előditől, s adja át utódainak nemzeti mindenét”.

Széchenyi állama, Hunnia egységes állam, melynek hivatalos nyelve az egyszerűség okából magyar, de nem a nyelv, hanem a magyar nemzetiség lényege, a szabadság fogja össze. A nem magyar népek teljes szabadságban élhetnek, saját nyelvüket használhatják, hagyományaik, szokásaikat szabadon művelhetik. Beolvasztani a magyar nem akarja őket, mert „nem is akarja másban megtámadni azt, mit maga szeretne nyugodalomban bírni”. Széchenyi eszméje az államról, nemzetiségekről egyedülálló korának látókörében, melyhez hasonló szavakat abban az időben senki sem hallatott Európában.

Aszalós Sándor

Az első pécsi egyetem

Történelmi tényezők játszottak közre abban, hogy Pécsett alakult meg Közép-Európa egyik legelső egyeteme, amely az akkori Magyarország szellemi életének fejlődésében a legemlékezetesebb események egyike.

Pécs a XIV. században az ország többi városai között a legalkalmasabb volt a tudományok művelésére. Nagy Lajos „urbs insignior”-nak nevezte. A város erre a feladatra alkalmas volt fekvésénél fogva is, hiszen a magyar birodalom középpontjában terült el, de ennél még lényegesebb volt, hogy belesett a déli (italiai) útvonalba. Ebben az időben Magyarországnak az itáliai államokkal erős politikai kapcsolata is voltak, de ennél is erősebb volt az olasz szellemi hatás. Az „iskolaügy” az egyház kezében volt, s az egyetemek, főiskolák engedélyezése pedig a pápa hatáskörébe tartozott. Olasz mintára szervezték Magyarországon is az iskolákat, olasz mesterek, tudósok tanítottak, és Itáliában tanult egyetemi ifjúságunk nagy része is.

Franciaország, Itália, Anglia és Spanyolország után IV. Károly császár 1346-ban Prágában, Nagy Kázmér király 1364-ben Krakkóban és IV. Rudolf osztrák herceg Bécsben 1365-ben létesített egyetemet, majd Nagy Lajos 1366-ban alapította meg a pécsit, amelyet V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-én kelt bullájával erősített meg. Az okirat fordítása a következő:

„Viterbo, 1367. szeptember 1.

V. Orbán pápa Nagy Lajos előterjesztése alapján hozzájárul, hogy Pécsen egyetem keletkezzék minden megengedett karral, leszámítva a teológiát, a tanárok és hallgatók az egyetemi kiváltságok részesei; a promotiók a pécsi püspök vagy káptalani helytartó elnökletével mennek végbe, ennek az oklevélnek érvénye azonban megszűnik, míhelyt a magyar király a tanárok részére megajánlott javadalmazással felhagy.

(Kéziratban: Vatikáni Levéltár, Urbanus V. Reg. An. V. fol. 68. t., Másolatban: A pécsi egyetemi könyvtárban (püspöki rész) – Közlemények a Pécsi Erzsébet – Tudományegyetem Könyvtárából 19. sz. 1. old. 1933.)

Az egyetem a bolognainak a mintájára készült. Alapítását tekintve a prágaiak és a bécsiak majdnem egykorú, s alapítólevelük szövege is megegyezik. A pécsi egyetem szoros kapcsolatot tartott Vilmos püspökkel, akinek oroszlánrészre volt létrejöttében, s aki később anyagilag is hozzájárult az egyetem fenntartásához.

A XIV. században az egyetemeknek autonómiájuk volt. Joguk volt – az oklevélből kitűnik – teológia kivételével minden megengedett tudományt és művészetet oktatni. Az alapítólevél megegyező szövegén kívül még az ünnepi aktusok is hasonlóan folytak le mindkét helyen.

A doktorrá vagy magisterré való avatási jog a püspöké volt, ennek hiánya esetén a káptalani helytartóé. Ők hívták tehát egybe a megfelelő fakultás előadó doktorait vagy magistereit, hogy a jelölteket elnökletük alatt „megvizsgálják”. A doktorrá vagy magisterré avatottak azután taníthattak bármely egyetemen. Néha azonban előfordult, hogy a pápa más formában is megengedte a doktorrá avatást. Pl. Pál szebeni prépost doktorrá avatását V. Orbán pápától kérelmezte. Mivel a pápa tudta, hogy Pál prépost az egyházjogban nagyon jártas, 1369. április 2-án kelt levelében meghagyta Cato bécsi püspöknek, hogy gondosan „vizsgálja meg” Pál prépost tudományát, s ha tudása a mértéket megüti, avassa őt doktorrá a pécsi egyetemen.

V. Orbán pápa a pécsi egyetem alapítólevelét helybenhagyó iratában arról is szól, hogy a magyar király a pécsi egyetemi tanárok megfelelő javadalmazásáról gondoskodik, mert különben a pápa helybenhagyó levele érvényét veszíti. Hogy mennyi volt ez a javadalmazás Nagy Lajos idejében – kérdés. Csak annyit tudunk, hogy az egyházjog tanára, Bolognai Galvano mit kapott a pécsi püspöktől: 300 ezüst márkát, amely 600 aranyforintot tett ki évenként, s ezt Galvano meghatározott részletekben kapta kézhez. S ez olyan összeg volt, amelyet azon idők egyetlen egyetemén sem kaptak a tanárok. Ezenkívül Galvano még a püspöktől megkapta Úrög falu (Baranya megye) tizedjövödelmét 70 arany pengő értékben, s egy pécsi házat, ami kitűnik a VIII. számú oklevélből, amely kelt Villa Novában, 1372. szeptember 30-án.

V. Orbán pápa már az 1367. szeptember 2-án kelt levelében arra kérte Nagy Lajost, hogy a királyi alapítólevél tervezete szerint a pécsi egyetem részére engedélyezett kiváltságokat véglegesen biztosítsa, és erősítse meg, „és ha helyénvaló lesz, újjakkal növelje.” (II. sz. okl.). Hogy mik voltak ezek a kiváltságok, szabadságok és mentességek, arra nézve nincsenek dokumentumaink. A római szentszéktől kapott kiváltságokra maradt fenn pár okirat. Pl. V. Orbán pápa Nagy Lajos kérésére 1367. 9. 12-én írott levelében felmentette a pécsi egyetem tanárait és hallgatóit a residentiatartás köteleessége alól: „V. Orbán pápa Nagy Lajos kérésére a pécsi egyetem tanárait és hallgatóit öt évre felmenti a residentiatartás köteleessége alól”. (Vatikáni levéltár, Urbanus V. An. V. P. I. a Tom. XV. Fol 502 a. – Közlemények a Pécsi Erzsébet – Tudományegyetem Könyvtárából 19. sz. 2. old. 1933.) Ugyanezt tette XI. Gergely pápa a pécsi egyetem kérésére 1376. január 16-án (X. sz. oklevél).

A szentszék ezenkívül biztosította a pécsi egyetemi tanárok és hallgatók egyházi javadalmát is felmentésük idejére: „XI. Gergely pápa utasítja a passai püspököt, a pécsváradai apátot és a pécsi kancellárt, hogy a pécsi egyetem tanárai és hallgatói egyházi javadalmuk jövödelmét megkapják, mert öt évre föl vannak mentve a residentia – tartás köteleessége alól” (XI. sz. okl. Avignon, 1376. január 16., Kéziratban: Vatikáni levéltár. Gregorius XI. Reg. litterarum Apost. divers. An. VI. fol. 478. – Közlemények a Pécsi Erzsébet – Tudományegyetem Könyvtárából 19. sz. 4. old. 1933.) Sőt megengedte a pécsi püspöknek, hogy javadalmakat tartson fenn a pécsi egyetem egyházjogi és római jogi tanárai számára, még abban az esetben is, ha ezeknek már más javadalmuk is volt: „A római szentszék értesíti a pécsi püspököt, hogy egy ízben megengedte neki a pécsi székesegyházi, a szent Jánosról nevezett pécsi várbeli és a szent Péterről nevezett pozsegai prépostság fenntartását a pécsi egyetem egyházjogi és római jogi tanárai részére.” (XII. sz. okl. 1410–1445, Kéziratban: Vatikáni levéltár, Plut. 39. Cod. 13. p. 52. – Közlemények a Pécsi Erzsébet – Tudományegyetem Könyvtárából 19. sz. 4. old. 1933.)

A királytól kapott kiváltságokról sajnos nem maradtak fenn statutumok.

Hogy kik tanítottak és tanultak a pécsi egyetemen, arról nagyon keveset tudunk. A tanárok közül csak Galvano Bethini neve maradt fenn, a hallgatók névsora valamivel gazdagabb: Kancellár János, Csát György, Szöllösi Fábián fia György, László fia Lukács, Zágrábi Benedek fia György, Antal egy brassói szücs fia.

Ezenkívül fennmaradt két példányban a pécsi egyetem hallgatóinak szóló prédikációgyűjtemény, amely sok magyar glosszát (szójegyzéket) is tartalmaz, továbbá egy beszédgyűjtemény a magyar szentek ünnepére, amely szintén az egyetem hallgatói számára íródott. Az egyetem életéből jóformán semmi adat nem maradt ránk. Még az sem biztos, hogy meddig működött, a kutatók többsége úgy véli, hogy 1465-ben megszűnt.

A legújabb régészeti kutatások azt igazolják, hogy az első pécsi egyetem a székesegyház mellett volt. Az eddigi ásások során feltárták néhány előadótermét és további helyiségeinek alapjait. Az ásások a jövőben folytatódnak, és remény van arra, hogy az egyetem egykori épületének alapjai teljes egészében felszínre kerülnek.

Történetíróink közül Istvánffy Miklós a XVI. században írt első ízben az egyetemről, adatai azonban kétes értékűek, s azóta az „idő is” megcáfolta őket.

A XVI. században II. Szolimán szultán elfoglalta Pécsét, s a régi fényes és híres Pécs addigi szellemi élete egy időre megbénult. Ami benne elmozdítható vagy elégethető volt, abból semmi sem maradt épségben. Így ha valahol, akkor különösen a régi pécsi egyetem történeténél elmondhatjuk, hogy a múlt történetét nem találjuk együtt.

Tény azonban, hogy megalapításával a magyar nemzet – a Kelet és Nyugat közti elkerülhetetlen harcai mellett is – időben megértette az egyetemes művelődés szükségességét, és ezzel a lépésével korán bekapcsolódott az európai kulturális áramlatokba.

Virágh Józsefné

A hadihajók matuzsáleme

Több mint százöt esztendővel ezelőtt, 1871-ben a Pest–Fiumei Hajógyár óbudai üzemében két merőben új típusú hadihajót építettek az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének megrendelésére. Az egyik a MAROS, a másik a LEITHA nevet kapta.

E két hajóról – a megszokottól eltérően – úgyszólván minden felépítmény hiányzott. Nem volt rajtuk parancsnoki híd, sem árbocok, sem kötélzet. Csak egy nagy, zömök, kerek páncéltorony állt a fedélzetükön, s abból nézett előre a két tömzsi agyúcső. A hajó ment, pedig nem voltak oldalán lapátkerekek, mert láthatatlan csavar hajtotta. Fedélzetén nem rohángáltak matrózok. S egyszercsak az ágyútorony lassan körbe fordult, az ágyúcsövek bármilyen irányban megtalálták a célpontot, anélkül, hogy a hajónak meg kellett volna változtatnia irányát!

Ilyent eddig valóban nem láthatott senki a Dunán, de még a kontinensen sem. Ez a forgó ágyútoronyos, csupa vas hajótípus csak néhány évvel korábban, az amerikai polgárháború idején, 1862-ben mutatkozott be. A svéd J. Ericson tervezte és építette az északiak megbízásából. Elkészültek MONITOR-ra keresztelte (monitor-intő, figyelmeztető). S miután 1862. március 9-én a MONITOR több órás sikeres tűzharcot vívott a déliek nála sokkal nagyobb VIRGINIA fregattjával, ezt a „tutajra helyezett sajtosharangnak” csúfolt kis vashajót szárnyra kapta a világhír. Neve ezután már egy új hajótípust jelölt, a monitort.

A Monarchia 1871-ben vizre bocsátott egyforma monitorjait az osztrák *Josef Romako* tervezte. Első pillanatban úgy tűnhetett, hogy az amerikai másolatai. De lövegtornya nem az amerikai megoldást követte, hanem görgőkön forgott az ikerlöveggel együtt. Újítás volt az is, hogy nem egyetlen, hanem két csavar hajtotta, ugyancsak elsőként a Dunán.

Ezek a monitorok voltak az első csavarral hajtott hajók, amelyek 1872-ben önerőből jutottak föl Bécsig. A hajókat a legmodernebb, tehát legkeményebb páncél fedte, a legénység minden műveletet, még a horgony felszedését is a páncéllemezek védelmében végezhetette! Összegezve: az osztrák–magyar haditengerészet első toronyhajói a maguk idejében a világ legkorszerűbb hadihajói voltak. Nem csoda, hogy az 1873. évi bécsi világgkiállítás egyik nevezetessége a MAROS monitor lett.

Ki sejtette akkor, hogy ez a két monitor lesz majd a világ leghosszabb ideig szolgáló hadihajója? S ki gondolhatta, hogy közülök a LEITHA – később LAJTA – még ma, 110 esztendőskorában is a vizen van? Csak már nem katonai, hanem békeszolgálatban, FK 201 néven, a Folyamszabályozó és Kavicskotró Vállalat (FÓKA) kötelékében.

Első bevetésükre Bosznia okkupációja idején került sor, 1878-ban a Száva menti Sabác alatt. A békeévekben a hajószerecsétlenségek és árvizek mentési munkálatainál segédkeztek, járták a Dunát, a Tiszát és a Szávát, gyakorlatoztak, valamint jelenlétükkel emelték a hivatalos ünnepek fényét. Időnként korszerűsítették őket. Új löveget, új gőzgépet, parancsnoki hidat kaptak.

Amikor kitört a világháború, már 42 évi szolgálat állt mögöttük. Ez bizony már magas kor, különösen a vharos technikai fejlődés eme időszakában, de mégsem selejtezték ki őket. Először a Száván harcoltak. A

hadsereg átkelését készítették elő és támogatták, amelyben nagy fölényt jelentett páncélvédetségük, forgó toronyba helyezett tüzérségük és helyváltoztatási képességük. Ennek ellenére a LEITHA volt a cs. és kir. Dunaflottilla első egysége, amely harc képtelenné vált: október 3-án olyan heves és hosszú tűzpárbajt vívott a szerb útegekkel, hogy kiolvadt a lövegje. Csak akkor vonult el testvérhajója, a MAROS fedezete alatt, ugyanis közben a parancsnoki tornyot is belövés érte, megölve mindenkit, aki ott tartózkodott. De november 8-án már ismét beállt a hadrendbe az öreg monitor és csaknem az egész háborút végigharcolta. 1918 áprilisában helyezték csak tartalékba, amikor a Dunaflottilla a meglévő hat monitoron felül még négy újat is kapott s a harcok a Dunán befejeződtek. Legalábbis úgy tűnt . . .

A MAROS-ról és a LEITHÁ-ról írja egy jugoszláv katonai folyóirat: „ . . . Ezt a két hajót még negyven év elteltével is eredményesen lehetett alkalmazni a háborúban. Sőt mi több, tény, hogy a hadtörténelem nem tud feljegyezni hasonló esetet, hogy ti. hadihajó hosszabb időn át állott volna hasznos szolgálatban, mint ez a kettő!”

Valóban, a két monitor közel öt évtizedes hadiszolgálatával példátlanul áll a hadihajózás történetében.

Pedig 1918-ban még nem is ért véget pályafutásuk. A Magyar Tanácsköztársaság a cseh intervenció elhárítására 1919 tavaszán ismét harcba szólította őket. Az antant által leszerelt hajókat fölfegyverezték, s részt vettek a Komárom–Vác közötti hadműveletekben. Az 1918 óta magyarosan írt nevet viselő LAJTA Párkányinál és Komáromnál a SZAMOS monitorral működött együtt. A Vöröshadsereg Főparancsnoksága – néhány más hadihajó személyzetével együtt – a LAJTA és SZAMOS személyzetét külön dicséretben részesítette a júniusi harcokban tanúsított bátor és eredményes magatartásukért.

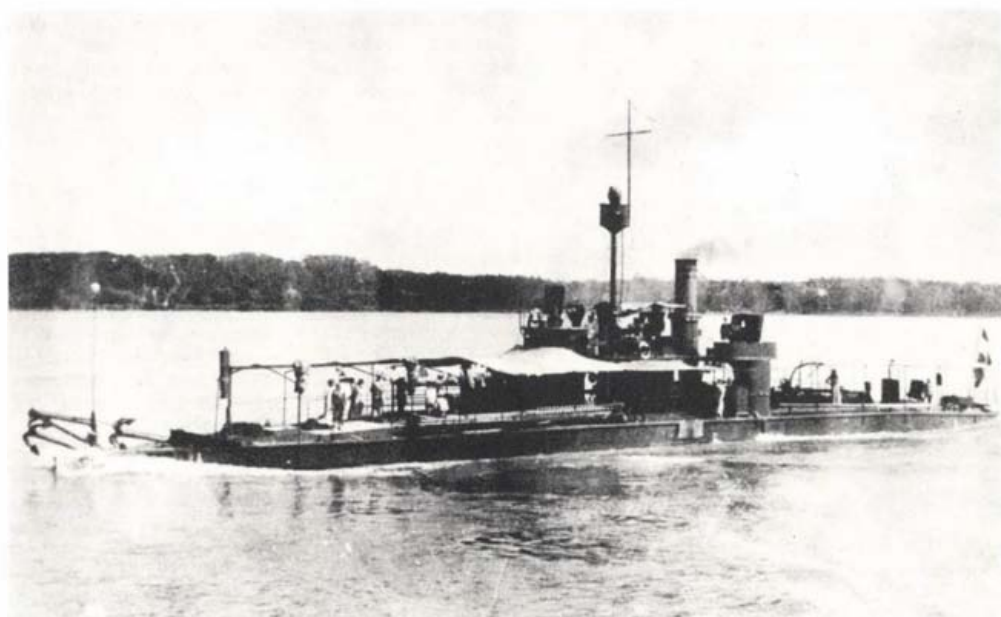
• Ekkor adta le a LAJTA utolsó lövéseit. 48 esztendő t szolgált hadihajóként.

Am a Dunától ezután sem vált meg. A háború után polgári hajóvá alakították, s eladták a Delmár és Walter folyamszabályozó cégnek, ahol régi nevétől elbúcsúzza JÓZSEF LAJOS lett. A második világháborút követően a cég örökébe lépő Folyamszabályozó és Kavicskotró Vállalat (FÓKA) dolgozott vele tovább. Itt ismét új nevet, pontosabban jelölést kapott: FK 201. A vállalat gondosan ápolta az immár 110 esztendő s matuzsálemet és ennek az állandó karbantartásnak köszönhető, hogy még mindig működik.

Ez a hajó az egyedüli emléke a világon a hajdan oly népszerű hajótípusnak, pontosabban a monitor típus első változatának. A hajótest teljesen érintetlen, rajta eredeti páncélborítása, fedélzetén az eredeti bakokkal, villákkal. De vajon meddig? Hiszen a FÓKA is állandóan újítja, frissíti hajóállományát, s várható, hogy előbb utóbb e múzeumi ritkaság fölött is beteljesül a kivenhedt hajók sorsa, a szétverés. Ennél nagyobb kár pedig aligha érhetné nem csupán a magyar, hanem az egész világ egyik megőrzésre érdemes relikviáját.

Bizonyára van még mód a megmentésére!

Dr. Csonkaréti Károly

A Leitha monitor a világháborúban már bővített felépítménnyel, parancsnoki toronnyal, napvédő ponyvával